

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЄРЕМЕНКО ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 316:376-056.45

**САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА РИЗИКИ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Наукові керівники - доктор соціологічних наук, професор

Подольська Єлизавета Ананіївна,

Харківський гуманітарний університет

«Народна українська академія»,

завідувач кафедри філософії та гуманітарних дисциплін

доктор соціологічних наук, професор

Михайльова Катерина Геннадіївна,

Харківський гуманітарний університет

«Народна українська академія»,

проректор з науково-педагогічної

та навчально-методичної роботи

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор

Шудло Світлана Андріївна,

Дрогобицький державний педагогічний

університет імені Івана Франка,

завідувач кафедри правознавства,

соціології та політології

кандидат соціологічних наук

Борисов Роман Ігорович,

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна,

старший викладач кафедри соціології

Захист відбудеться 19 лютого 2019 р. об 11.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано 18 січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах трансформації українського суспільства актуальними стають питання формування та розвитку особистості, здатної проявляти й реалізовувати себе в умовах постійних змін, гнучко і самостійно використовувати набуті знання та компетентності в різноманітних життєвих ситуаціях, створювати інноваційні інтелектуальні продукти та технології. Це зумовлює той факт, що реформування вітчизняної системи освіти, розбудова Нової української школи стають важелями, які спрямовані на виявлення, підтримку та розвиток обдарованості, використання потенціалу обдарованої особистості. Ідея розвитку в системі освіти обдарованих дітей є не тільки відображенням спроб протистояння деструктивним процесам у суспільстві, але й визначає пошук шляхів збереження й розвитку людського потенціалу країни. Тому державна політика багатьох країн зорієнтована на підтримку обдарованих дітей як на потенціал свого розвитку.

Проте, на жаль, в Україні при активному декларуванні уваги до обдарованих дітей вони, у переважній більшості, не мають постійної системної підтримки від держави. Дослідження фіксують, що обдаровані діти стають у певному сенсі групою соціальної ексклюзії, що сприяє формуванню додаткових бар'єрів для їхньої самореалізації.

Таким чином, очевидним є протиріччя між потребою суспільства в розвитку обдарованої особистості в умовах інтеграції України в європейський простір і недостатньою розробленістю соціальних механізмів сприяння її самореалізації. Це визначає актуалізацію досліджень проблем обдарованості, включаючи й роль системи освіти в її виявленні, розвитку та сприянні самореалізації обдарованих учнів.

Усебічному вивченню сутності обдарованості присвячені праці Ф. Гальтона, Дж. Гілфорда, Ю. Гільбуха, Ф. Монкса, Ч. Спірмена, Л. Торндайка, Е. Торренса, В. Штерна та ін. Такими вченими, як Дж. Рензуллі, С. Рис, Р. Стернберг, Дж. Фельдх'юсен, К. Хеллер, розроблено теоретичні моделі обдарованості. Вплив соціокультурних чинників на розвиток обдарованості став предметом досліджень Д. Вебба, В. Віатера, К. Лоренца, Е. Мекстрота, Е. Муффа, С. Толана, П. Фрейре та ін.

Проблеми дитячої обдарованості, її видів, форм прояву знаходилися в центрі уваги багатьох учених. Зокрема, в цій царині працювали такі зарубіжні дослідники, як І. Іпенбург, М. Марне, Ф. Монкс, К. Текекс та інші. На пострадянському просторі відомі розробки Ю. Бабаєвої, Д. Богоявленської, А. Брушлинського, В. Гладунського, В. Дмитрієнко, Т. Комарової, А. Кулемзіної, Н. Лейтеса, А. Матюшкіна, А. Симановського, О. Савенкова, Б. Теплова, Н. Шумакової, В. Юркевич та ін. Вітчизняні вчені також активно розробляють питання виявлення та розвитку дитячої обдарованості (М. Дрободенко, В. Дяків, Л. Морозова, В. Тесленко, В. Слуцький, В. Ясинський та інші).

Використання потенціалу освіти в становленні та розвитку обдарованої особистості представлено в працях таких учених пострадянського простору, як А. Брушлинський, А. Гудзовська, Т. Гуціна, С. Дмитрієва, І. Ільсов, Н. Лейтес,

О. Логінова, О. Лукаш, А. Матюшкін, В. Панов, Р. Полешко, А. Савенков, А. Сагалаков, Д. Ушаков, В. Шадриков та ін. Наукові підходи до вирішення проблем освіти, в тому числі обдарованих учнів, відображені й у роботах вітчизняних дослідників О. Антонової, Р. Борисова, І. Волощук, В. Дяченко, С. Іваха, В. Кайнової, Л. Липової, Л. Луценко, М. Федорця, С. Щудло тощо.

Однак соціологічний аналіз проблем самореалізації обдарованих дітей, її чинників та ризиків потребує особливої уваги.

Наукове завдання полягає в окресленні концептуальних і методологічних засад соціологічного дослідження обдарованості, визначенні особливостей процесу самореалізації обдарованих учнів у сучасній Україні, його чинників, ризиків та проблемних зон, у розкритті потенціалу освіти в цьому процесі, удосконаленні моделі супроводу обдарованих учнів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної наукової теми Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (ДР № 0111U000011, 2011-2015 рр.) та теми кафедри соціології «Простір соціальних можливостей у когнітивній ситуації суспільства знань: проблеми формування та розвитку» (ДР № 0114U006314, 2014-2018 рр.).

Мета і завдання дослідження. Мета – виявити основні чинники та ризики самореалізації обдарованих учнів у сучасному українському суспільстві.

Досягнення цієї мети зумовило постановку наступних завдань:

1. Визначити основні теоретичні підходи до вивчення обдарованості.
2. Здійснити сутнісний аналіз феномена обдарованості, його видів та сфер прояву.
3. Проаналізувати вплив основних чинників на самореалізацію обдарованих учнів.
4. Виявити основні проблемні зони самореалізації обдарованих учнів.
5. Систематизувати основні ризики самореалізації обдарованих учнів у сучасній Україні.
6. Здійснити портретування обдарованих учнів у сучасному українському суспільстві з точки зору ключових характеристик, пов'язаних з їхньою самореалізацією.
7. Розкрити можливості інтегративного підходу в освіті щодо обдарованих учнів.
8. Визначити можливості стейкхолдер-менеджменту в організації освітнього середовища для самореалізації обдарованих учнів.

Об'єкт та предмет дослідження. *Об'єктом дослідження є обдаровані учні. Предметом – основні чинники та ризики, що супроводжують процес самореалізації обдарованих учнів у сучасній Україні.*

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань у дисертаційному дослідженні використано сукупність загальнонаукових і соціологічних методів: *ретроспективний аналіз* (при вивченні еволюції змісту

категорії «обдарованість»), *системний аналіз* (для визначення складових обдарованості, чинників впливу на неї), *компаративний аналіз* (при виявленні особливостей різних аспектів самореалізації обдарованих учнів у порівнянні з іншими учнями). У дисертаційній роботі використано такі методи збору соціологічної інформації, як *анкетування, спостереження, тестування, фокусовані групові інтерв'ю*. Серед методів обробки та аналізу емпіричних даних було застосовано *кореляційний аналіз*.

Теоретико-методологічна основа. Дисертаційне дослідження базується на методології структурного функціоналізму, факторного підходу та системного аналізу, що дозволило розглядати обдарованих учнів та процес їхньої самореалізації як феномени, що мають складну структуру та функціональну завантаженість, а також знаходяться під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на самореалізацію обдарованої особистості. Особливе значення для дослідження мають праці зарубіжних і вітчизняних соціологів Е. Дюркгейма, Я. Гілінського, О. Осипова, а також теоретиків-дослідників проблем обдарованості Н. Лейтеса, Б. Теплова, А. Матюшкіна, В. Юркевич. У роботі використано елементи теорії девіації Р. Мертона, які дозволили розглядати обдарованість як позитивну девіацію; теорії конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман) для розгляду обдарованості з точки зору суспільних очікувань, які конструюються в соціумі стосовно цього феномена; теорії конструкціонізму (Л. Виготський) для розгляду процесу самореалізації обдарованих учнів крізь призму їхнього суб'єктивного конструювання власного середовища та поведінки в ньому. Використання динамічного підходу (Ю. Бабаєва) дозволило розглядати обдарованість крізь призму динамічних аспектів розвитку обдарованості та конкретних механізмів цього процесу.

Емпіричну базу дисертації складають результати:

- *авторських досліджень:*
  - фокусовані групові інтерв'ю з *експертами* (представниками адміністрації ліцеїв та гімназій, учителями, психологами, керівниками гуртків, секцій та ін.); з *учнями*, які мали неодноразові перемоги на Всеукраїнських та міжнародних олімпіадах; з *батьками* обдарованих учнів; з *випускниками* ліцеїв та гімназій і загальноосвітніх шкіл (чотири групи по 12 осіб, 2016 р.);
  - опитування учнів шкіл м. Харкова у віці 13–14 років (n=100, 2016 р.);
  - опитування випускників Харківського фізико-математичного ліцею № 27 «Проблеми самореалізації особистості в сучасному суспільстві» (n=483, 2018 р.);
- досліджень, проведених Науково-методичним педагогічним центром м. Харкова *за участю автора:*
  - анкетування батьків учнів середніх та старших класів шкіл м. Харкова щодо питань роботи шкіл з обдарованими учнями (n=300, 2015 р.);
  - анкетування школярів м. Харкова у віці від 12 до 16 років (вибірка склала 700 учнів, з яких – 400 обдарованих учнів (за критерієм обдарованості вибірка забезпечувалась попереднім виконанням тесту на інтелект Р. Кеттелла, опитувались діти з результатом 125–150 балів) (2015 р.);

- анкетування експертів (вчителів і психологів шкіл, соціальних педагогів і психологів підліткових клубів м. Харкова, керівників ліцеїв, гімназій і представників обласної і районних адміністрацій) щодо питань роботи з обдарованими учнями (n=120, 2016 р.);

- анкетування випускників гімназій та ліцеїв м. Харкова щодо різних аспектів їхньої самореалізації (n =120, 2016 р.);

- моніторингу обдарованих учнів, який здійснюється соціально-психологічною службою Харківського фізико-математичного ліцею № 27 за участю автора (2012–2017 рр., n=1200).

У роботі також використано результати опитування учнів випускних класів шкіл України «Проблеми розвитку обдарованих учнів», проведеного Інститутом обдарованої дитини АПН України (2012 р.).

У дисертаційному дослідженні використано статистичні дані, зокрема, міського інформаційного банку «Обдарованість» у м. Харкові за 2015–2017 рр., а також дані Українського центру оцінювання якості освіти, Департаменту освіти Харківської міської ради та Науково-методичного педагогічного центру м. Харкова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання в галузі соціології особистості та соціології освіти – виявленні основних чинників та ризиків самореалізації обдарованих учнів у сучасному українському суспільстві, а саме:

вперше:

- розроблено авторську типологію ризиків самореалізації обдарованих учнів, а саме: *суспільні ризики* (ризик відсутності усталених критеріїв обдарованості учнів, ризик дискретності уваги до обдарованих учнів, ризик соціальної диференціації, ризик мобільності); *ризики школи* (стереотипізація обдарованих учнів, блокування талантів, деприваційні ризики); *ризики сім'ї* (завищений рівень очікувань, екстраполяція на дитину батьківської нереалізованості, відсутність уваги до таланту дитини); *індивідуалізовані ризики* (ризик невиявленої обдарованості, ризик дезадаптації, ризик негативної девіантної поведінки, ризик завищеної самооцінки, ризик демотивації) тощо;

- запропоновано авторську класифікацію ключових проблемних зон, які виникають при самореалізації обдарованих учнів, зокрема, зона соціального середовища, зона соціальної взаємодії, комунікативна зона та психолого-особистісна;

- на основі аналізу існуючих моделей обдарованості визначено її структурні компоненти, які впливають на самореалізацію особистості: *суспільні* (зокрема, інституційні), *середовищні* (найближче оточення особистості) та *індивідуальні* (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний), що дозволило здійснити аналіз ризиків самореалізації обдарованих учнів на мікро-, мезо- та макрорівнях;

удосконалено:

- можливості використання факторного підходу для дослідження процесу самореалізації обдарованих учнів, завдяки чому чинники впливу на цей процес

угруповано наступним чином: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносуспільні;

– модель супроводу обдарованих учнів, яку доповнено елементами стейкхолдер-менеджменту та динамічного підходу, що дало можливість урахувати інтереси всіх суб'єктів цього процесу на основі їх поетапної залученості до наступних елементів супроводу: комплексна діагностика, моніторинг та інформування, консультування, проектування індивідуально орієнтованих програм, первинна допомога у вирішенні проблем і профорієнтації;

дістало подальший розвиток:

– соціологічна інтерпретація характеристик обдарованих учнів в Україні, завдяки чому їх угруповано та описано в трьох вимірах: соціокультурному, інтелектуально-розумовому та психологічному;

– інтегративний підхід до супроводу обдарованих учнів, який у роботі представлено як багатокомпонентну систему взаємопов'язаних елементів формальної, неформальної та інформальної освіти, які утворюють єдиний культурно-освітній простір самореалізації обдарованих учнів.

Практичне значення одержаних результатів. Розробки й висновки, що запропоновані в дисертаційному дослідженні, доповнюють знання про самореалізацію обдарованих учнів, її особливості, компоненти та чинники впливу, а також ризики та проблемні зони, що може скласти базу для подальших досліджень, у тому числі механізмів ефективної соціалізації та досягнення успіху в сучасному суспільстві.

Результати дослідження дають можливість освітнім установам більш ефективно використовувати потенціал обдарованих учнів, застосовуючи розроблену модель та принципи стейкхолдер-менеджменту.

Окремі положення та висновки дисертації можуть бути використані в навчальних курсах «Соціологія особистості», «Соціологія освіти».

Публікації. За темою дисертації опубліковано 20 робіт: 1 розділ у монографії, 9 статей (3 з яких опубліковані в спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 стаття – у науковому виданні України, що включено до наукометричної бази, 2 статті – у наукових зарубіжних виданнях, що включено до наукометричних баз, 3 статті, які додатково відображають наукові результати дисертації), 10 тез доповідей на наукових конференціях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Її основні висновки та положення наукової новизни отримані автором особисто. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в узагальненому вигляді використано лише ті фрагменти, які безпосередньо належать авторові дисертації. Зокрема, у роботі «Соціально-психологічна дезадаптація обдарованих дітей як фактор девіантної поведінки» (співавтор Подольська Є. А.) здобувачем Єременко Ю. В. здійснено аналіз феномена соціально-психологічної дезадаптації обдарованих учнів; у роботі

«Обдарованість як наукове поняття та соціально-психологічний феномен» (співавтор Подольська Є. А.) здобувачем Єременко Ю. В. здійснено систематизацію змістовних аспектів трактування обдарованості особистості.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані на міжнародних конференціях: «Пріоритети розвитку сучасної освіти: теорія, методологія, практика» (Харків, 2014), «Управління якістю навчання в інноваційному ВЗО» (Харків, 2015), «Кадровий потенціал сучасних освітніх систем» (Харків, 2016), «Підготовка науково-педагогічних кадрів для вищої школи: стан, проблеми, перспективи» (Харків, 2016), «Культура, особистість, суспільство в сучасному світі: методологія, досвід емпіричного дослідження» (Єкатеринбург, 2016), «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2016); «Взаємодія освітніх установ зі стейкхолдерами: веління часу» (Харків, 2017); «Освітні ризики: сутність та підходи до вирішення» (Харків, 2018); «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 2018); на III конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (Харків, 2017); методологічному семінарі кафедри соціології ХГУ «НУА» (2017) та методологічному семінарі соціологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна (2018).

Отримані практичні результати пройшли апробацію й впроваджені в діяльність фізико-математичного ліцею №27 м. Харкова, Спеціалізованої економіко-правової школи ХГУ «НУА», комунального закладу «Харківський університетський ліцей Харківської міської ради Харківської області» та Харківського ліцею №161 «Імпульс» Харківської міської ради Харківської області.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та трьох додатків. Повний обсяг дисертації складає 261 сторінку (12,0 д.а.), з них основного тексту 206 сторінок (9 д.а.). Робота ілюстрована 5 таблицями та 11 рисунками, які займають 6 сторінок (0,3 д.а.). Список використаних джерел містить 246 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, схарактеризовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження, його теоретико-методологічні засади та емпіричну базу, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію та впровадження.

Перший розділ **«Теоретико-методологічні основи аналізу феномена обдарованості»** присвячений розгляду теоретичних та методологічних основ вивчення обдарованості, її сутності та видів.

У підрозділі 1.1. **«Основні теоретичні підходи до вивчення обдарованості»** теоретичні підходи до розгляду феномена обдарованості

розглянуто на двох рівнях: перший – ті, які дозволяють позиціонувати обдарованість як соціальний феномен у соціумі, а другий – ті, які сконцентровано на аналізі сутнісних рис даного феномена.

До першого типу теоретичних конструктів віднесено теорію девіації та соціальний конструктивізм. Спираючись на теоретичні конструкти Е. Дюркгейма та Р. Мертона щодо девіантної поведінки та на теорію позитивної девіації Я. Гилинського, підкреслено, що обдарованість може позиціонуватися в суспільстві як позитивна девіація, а обдаровані учні в такому ракурсі як група соціальної ексклюзії.

Разом з тим, відповідне суспільне схвалення обдарованої особистості базується на домінуючих соціальних уявленнях про обдарованість, що дозволяє стверджувати, що вона є соціально сконструйованим феноменом. При цьому окремі індивіди та соціальні групи, спільноти можуть конструювати власні розуміння обдарованості та сприймати чи не сприймати інші соціальні конструкції щодо цього феномена.

На другому рівні теоретичного осмислення обдарованості здійснено аналіз переваг та недоліків таких підходів до трактування сутності даного феномена, як факторний, віковий, динамічний, адаптаційний, соціокультурний та інших. Застосування їхніх можливостей до предмета дисертаційного дослідження дозволило зробити висновок, що найбільший потенціал для досягнення його мети має динамічний та факторний підходи, які дозволяють акцентувати увагу на сутнісних характеристиках обдарованої особистості, динаміці та чинниках їх розвитку. Ці аспекти мають принципове значення для процесу самореалізації обдарованої особистості. Показано, що інші підходи можуть бути використані як допоміжні при розгляді тих чи інших аспектів самореалізації обдарованих учнів.

У підрозділі 1.2. *«Обдарованість як соціальний феномен: сутність та основні компоненти»* проведено аналіз різноманітних визначень обдарованості. Узагальнення їхніх переваг та недоліків, обмежень у використанні для соціологічного аналізу дозволило запропонувати інтерпретацію обдарованості як сукупності задатків і здібностей, які за певних соціальних передумов і наявності особистісних якостей дають змогу досягти більш високих результатів (вищих умовно «середнього» рівня) у певній області діяльності. Підкреслено, що обдарованість має розглядатися в неперервному ракурсі, а не дискретно, а особливу значущість в її рамках має результативний компонент діяльності особистості.

Продемонстровано, що обдарованість як характеристика особистості може бути розглянута в системі таких основних понять, як «здібності», «талант», «геніальність» тощо. Проведений аналіз показав, що ці феномени, хоч і досить близькі за змістом, але не є тотожними, що дає можливість досліджувати обдарованість як самостійну (але пов'язану з іншими) характеристику особистості.

У роботі здійснено огляд ключових моделей обдарованості, зокрема трикільцевої моделі Дж. Рензуллі, мультифакторної моделі Ф. Монкса, моделі

Д. Фельдх'юсена, п'ятифакторної моделі А. Танненбаума, інвестиційної моделі Р. Стренберга і Є. Гриненка, мюнхенської моделі К. Хеллера.

На основі аналізу моделей обдарованості визначено її елементи, які мають принципове значення для самореалізації особистості як процесу втілення в життя свого індивідуального потенціалу: індивідуальні (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний), середовищні (найближче оточення особистості, перш за все, родина та школа) та суспільні (зокрема, інституційні). Доведено, що самореалізація обдарованої особистості стає можливою за умов ефективної взаємодії всіх трьох рівнів.

У підрозділі 1.3. *«Основні види обдарованості та сфери її прояву»* показано, що обдарованість може мати різні форми та види. Аналіз літератури дозволив класифікувати обдарованість за п'ятьма базовими критеріями: в залежності від виду діяльності (інтелектуальна (загальна пізнавальна), академічна, складовою якої є математична, творча, художньо-естетична, комунікативна, соціальна, лідерська, практична, психомоторна, духовно-ціннісна; за ступенем сформованості обдарованості (актуальна та потенційна); за формою прояву (явна та прихована); за широтою проявів у різних видах діяльності (загальна та спеціальна); за особливостями вікового розвитку (рання та пізня).

Показано, що виокремлення видів обдарованості за типом діяльності та широтою проявів має безпосереднє значення для аналізу самореалізації обдарованих учнів; за ступенем сформованості обдарованості та особливостями вікового розвитку – для розгляду динамічного аспекту обдарованості у відповідності до динамічної концепції її обґрунтування; за формою прояву – для аналізу чинників можливого впливу на актуалізацію обдарованості у відповідності до факторної концепції обдарованості тощо.

Класифікація видів обдарованості свідчить про різноманітність проявів даного феномена та відповідну диференціацію обдарованих людей у соціумі, що визначає необхідність створення системи їх супроводу, а також єдиного науково-методичного та інформаційного простору щодо можливих напрямків розвитку обдарованості та самореалізації обдарованої особистості.

Другий розділ **«Особливості самореалізації обдарованих учнів у сучасному суспільстві»** присвячено аналізу ключових характеристик обдарованих учнів, факторної детермінації самореалізації обдарованих учнів та ризиків цього процесу в Україні.

У підрозділі 2.1. *«Ключові характеристики обдарованих учнів та проблемні зони їхньої самореалізації у сучасному суспільстві»* портретування обдарованих учнів як соціальної спільноти здійснено через два ракурси: соціальні уявлення про обдарованість та обдарованих учнів і конкретні характеристики обдарованих учнів у сучасному суспільстві.

Ґрунтуючись на загальному визначенні обдарованості, наданому в першому розділі, під обдарованими учнями ми розуміємо школярів, які мають задатки, позитивну «Я»-концепцію та особистісні якості, розвинуті до рівня вищого ніж умовно «середній», завдяки яким у конкретному освітньому

середовищі вони досягають значних успіхів у певній області навчання. Таке трактування зберігає традиції динамічного та факторного підходів, визначених нами як найбільш продуктивних у дослідженні обдарованості.

Емпіричні дослідження показали, що феномен обдарованого учня не є чітко сконструйованим у свідомості соціальних суб'єктів України. Часто образ обдарованих учнів, як продемонстрували фокус-групові інтерв'ю, конструюється лише через відмінність від інших. Виявлено, що у визначенні провідних ознак, характеристик обдарованих учнів у суспільній свідомості переважає результативний компонент, який певною мірою є відображенням самореалізації обдарованих учнів. Так, і експерти, і батьки досить високо оцінюють значення перемог учнів у конкурсах, змаганнях, олімпіадах як доказ їх обдарованості; для батьків ключовими показниками обдарованості є також високі оцінки з різних предметів і схвальні відгуки вчителів про здібність їхніх дітей.

Інтерв'ю з експертами дозволили уточнити набір якостей, що мають обдаровані діти. Це, перш за все, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працездатність, здатність вибудовувати особистісні стратегії і тактики при розв'язанні загальних і нових спеціальних завдань, відшукувати шляхи виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій тощо.

Показано, що обдарованість може конструюватися не тільки на соціальному рівні, а й на індивідуальному, що приводить до диференціації оцінок власної обдарованості соціальними суб'єктами в цілому та учнями зокрема. За даними наших досліджень, із загального числа опитаних учнів шкіл м. Харкова обдарованими себе вважають 39%, половина учнів (53%) не відносять себе до цієї категорії. При цьому обдарованість диференціюється за сферами: у більшості учнів (65%) обдарованість, за власними оцінками, виявляється в галузі мистецтва, у точних (22%) і гуманітарних (13%) науках. Разом з тим, у ході досліджень нами було виявлено, що під впливом різноманітних чинників мають місце зміщення від домінуючої сфери обдарованості до соціально значущих сфер діяльності.

Узагальнення результатів досліджень, які дозволяють ідентифікувати обдарованих учнів та надають опис їхніх основних характеристик, дало нам можливість вести мову про три основні групи даних характеристик, які мають принципове значення для їхньої самореалізації. Перша – психологічна. Її значущість пов'язана з тим, що психічні процеси відповідають за «комфорт» особистості в рамках власного життя та взаємодії в соціумі. Другу групу характеристик складають інтелектуально-розумові. Ці характеристики визначають потенціал обдарованих учнів і стають основою для досягнення ними високих результатів. Третю групу характеристик обдарованих учнів утворюють соціокультурні характеристики. В рамках характеристик цієї групи особливе значення мають цінності та ціннісні орієнтації. Компаративний аналіз даних емпіричних досліджень у цьому аспекті показав, що для обдарованих учнів, у порівнянні з учнями в цілому, більшу значущість мають самореалізація, свобода та незалежність, користь для суспільства. Вони дещо

більше цінують активне діяльне життя, життєву мудрість, інтелектуальний розвиток, освіченість, красу природи та мистецтва. Менший середній бал у порівнянні з іншими групами учнів набрали розваги, свобода, матеріально забезпечене життя. Для обдарованих учнів більш значущими, ніж для інших категорій респондентів, виявились можливості особистісного зростання та розвитку (51% проти 35% відповідно в середньому за вибіркою). Разом з тим, вони частіше за однолітків відмовляються спиратися на досвід старших поколінь.

Аналіз зазначених груп характеристик продемонстрував, що всі ці риси обдарованих учнів виявляються по-різному й можуть зустрічати специфічні перешкоди на шляху свого розвитку в залежності від індивідуальних особливостей та соціального оточення. Узагальнення результатів власних досліджень, а також досліджень вітчизняних та зарубіжних учених дозволило здійснити угруповання проблемних зон самореалізації обдарованих учнів. До них віднесено: психологічно-особистісні, комунікативні, проблеми соціальної взаємодії та стану соціального середовища.

У підрозділі 2.2. *«Факторна детермінація самореалізації обдарованих учнів»* аналіз різних підходів до аналізу факторної детермінації обдарованості (генетичний, функціональний, адаптаційний, імовірнісний) та емпіричних даних дозволив виокремити чотири ключові групи факторів самореалізації обдарованих учнів: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносупільні.

На особистісному рівні самореалізації відчутної значущості набувають пошукова активність, дивергентне та конвергентне мислення, розвинуті соціальні компетентності та соціологічна уява, вольовий компонент та мотивація досягнень. Важливе значення має ступінь розвинутості соціального інтелекту та комунікативних компетенцій.

Вплив найближчого оточення значною мірою сконцентровано в родині. Так, опитані нами вчителі, батьки, учні зазначили, що реально в розвитку та самореалізації обдарованих учнів найбільшою мірою допомагає сім'я (від 78% до 82%). Важливими складовими «родинного» чинника, що впливає на самореалізацію обдарованої дитини, є ідентифікація обдарованості, ставлення батьків до неї, стиль життя батьків тощо. Сукупність впливу цих складових визначає загальний показник сприйняття батьками обдарованої дитини, що може виявлятися в різних типах: негативне ставлення батьків до дитячої обдарованості; ігнорування батьками неординарних здібностей обдарованих учнів; позитивне ставлення до проявів обдарованості тощо.

Аналізуючи школу як локальне освітнє середовище, що впливає на самореалізацію обдарованих учнів, пропонуємо розглядати цей вплив у чотирьох основних площинах: у площині навчання, суб'єктній площині, змістовно-технологічній та результативній. При цьому останній може розглядатися як певний підсумок впливу попередніх трьох. Так, за даними Українського центру оцінювання якості освіти щодо результатів основної сесії зовнішнього незалежного оцінювання в 2017 та 2018 рр., пройшли тестування з

української мови та літератури, а також з історії України 60% випускників, з математики – 66%, набравши 186 балів і більше (що відповідає високому рівню досягнень (10–12 балів за 12-бальною шкалою)), – випускники ліцеїв, гімназій та спеціалізованих шкіл. Аналогічна картина характерна й для результатів олімпіад, конкурсу МАН. Це дає підстави висувати аргументи про ефективний вплив спеціалізованого освітнього середовища на результативний компонент самореалізації обдарованих учнів.

При аналізі впливу культурно-освітнього та загальносуспільного макросередовища на самореалізацію обдарованих учнів виявлено, що вони передбачають створення таких умов, які дозволяють обдарованим учням розвиватися в навчальній і позанавчальній діяльності. Вплив такого середовища на самореалізацію обдарованих учнів детермінується всіма вище розглянутими аспектами: індивідуальним, суб'єктивним, змістовно-технологічним тощо. Підтверджено, що «творче освітнє середовище» (за Я. Корчаком) є максимально сприятливим для розвитку та самореалізації обдарованих учнів.

Показано, що в ході системного впливу чинників на процес самореалізації обдарованих учнів у них формуються певні стратегії. Аналіз емпіричних даних дозволив виокремити такі основні з них, як: «стратегія досягнень», «стратегія суспільного визнання», «стратегія матеріальної забезпеченості» та «еміграційна стратегія».

У підрозділі 2.3. «Сучасні ризики самореалізації обдарованих учнів в Україні» розроблено авторську класифікацію ризиків самореалізації обдарованих учнів в Україні та здійснено їх аналіз.

Доведено, що основні зони ризиків самореалізації обдарованих учнів пов'язані зі суспільством взагалі, школою, сім'єю та особистісними характеристиками. Ми пропонуємо відносити до таких ризиків, по-перше, суспільні ризики (ризик відсутності усталених критеріїв обдарованості учнів, ризик дискретності уваги до обдарованих учнів, ризик соціальної диференціації, ризик мобільності); по-друге, ризики школи (стереотипізація обдарованих учнів, блокування талантів, деприваційні ризики); по-третє, ризики сім'ї (завищений рівень очікувань, екстраполяція на дитину батьківської нереалізованості, відсутність уваги до таланту дитини); по-четверте, індивідуалізовані ризики (ризик невиявленої обдарованості, ризик дезадаптації, ризик негативної девіантної поведінки, ризик завищеної самооцінки, ризик демотивації) тощо.

Результати емпіричних досліджень показали, що основними особистісними якостями, які заважають самореалізації обдарованої дитини, більше 40% опитаних батьків і експертів вважають скромність; 23% батьків – схильність до самопожертви; а 28% експертів та 16% батьків – відчуття колективізму.

Загалом сукупність ризиків самореалізації обдарованих учнів демонструє необхідність системного впливу на цей процес.

У третьому розділі «Освіта як чинник самореалізації обдарованих учнів» розглянуто зарубіжний і вітчизняний досвід роботи з обдарованими дітьми та удосконалено програмні основи підтримки обдарованості сучасних учнів.

У підрозділі 3.1. «Зарубіжний і вітчизняний досвід роботи з обдарованими учнями» проведено аналіз практичного досвіду роботи з обдарованими учнями через призму двох аспектів: дослідницько-моделювальний та практико-орієнтований. Перший аспект пов'язаний із дослідженнями обдарованості в контексті створення особливих навчально-виховних програм для обдарованих учнів. А другий – зі спробами реалізації таких програм.

У першому ракурсі виявлено спільність підходів, що сформувались незалежно один від одного, базуючись на різних освітніх, ментальних і культурних основах. Провідною ідеєю цих підходів є необхідність формування соціальних компетенцій у обдарованих дітей, які сприятимуть їхньому розвитку та самореалізації.

Аналіз другого аспекту світового досвіду роботи з обдарованими учнями продемонстрував наявність різних форм такої роботи та дозволив підтвердити, що розвиток обдарованості можливий при реалізації наступних кроків: сучасна діагностика можливостей, адекватний зміст навчання, запровадження особистісно-орієнтованої та розвиваючої освітніх технологій, психологічний і педагогічний супровід учня, збуджувально-інтенсифікуюча діяльність учителя. Виявлено, що сьогодні можна говорити про дві основні форми організації роботи з обдарованими учнями. Одна – виділення всередині одного класу груп з різними рівнями розумової обдарованості. Альтернативна форма – створення груп з високим рівнем обдарованості на основі кількох класів. Показано, що високого ефекту ці форми можуть досягти тільки в тому разі, якщо обдаровані учні навчаються за спеціально розробленими програмами з урахуванням конкретних соціальних, економічних, культурних умов.

Узагальнення досвіду роботи з обдарованими учнями на Заході дозволяє зробити висновок, що вона поєднує формально-організаційні та змістовні аспекти, які співвідносяться із особливостями обдарованих учнів та загальними інтересами суспільства.

У країнах пострадянського простору обдарованість учнів виявляється й оцінюється через проведення різного роду інтелектуальних змагань, що надає особливої значущості результативному компоненту обдарованості. Визначено, що існує протиріччя між системою напрямків роботи, що декларуються, та їхньою реалізацією, що викликає потребу переконструювання системи роботи з обдарованими учнями для підвищення ефективності їхньої самореалізації.

Проведений аналіз демонструє, що в Україні накопичено багатий досвід роботи з обдарованими дітьми завдяки розгалуженій системі спеціалізованих навчальних закладів та закладів додаткової освіти; створенню загальнонаціональної та регіональних нормативних баз; утворенню Інституту обдарованої дитини при АПН України тощо. Проте ще не існує цілісної державної системи розвитку та підтримки обдарованості.

У підрозділі 3.2. «Інтегративний підхід в освіті як умова підвищення ефективності самореалізації обдарованих учнів в Україні» удосконалено науково-методичні основи супроводу обдарованих учнів у сучасному суспільстві.

Показано, що важливим завданням у конструюванні освіти за принципами, які б максимально сприяли розвитку й самореалізації обдарованих учнів, є створення багаторівневої системи. Досягнення цієї мети можливе завдяки розв'язанню шести відносно самостійних проблем: 1) концептуальне обґрунтування обдарованості та його методологічного потенціалу; 2) створення та впровадження у сфері освіти методик діагностики та моніторингу обдарованості; 3) конструювання розвивального освітнього середовища; 4) розробка пакетів методів, технологій розвитку обдарованих учнів та змісту навчання; 5) психологічний і педагогічний супровід обдарованих учнів; 6) оцінка ефективності практичних методів розвитку обдарованих учнів і його прогнозування.

Зазначені проблеми розглянуті як етапи конструювання оптимальної освітньої моделі, яка сприятиме розвитку й самореалізації обдарованих учнів. У якості концептуальної основи такої моделі запропоновано розглядати інтегративний підхід. У його основі – інтеграція можливостей базової та додаткової освіти, навчальної й позанавчальної діяльності учнів, формальної, неформальної та інформальної освіти й забезпечення в загальноосвітньому закладі єдиного освітнього простору, де у відповідності до власних потреб буде розвиватись обдарована дитина. Ядром такої інтеграції ми вважаємо дослідницьку активність учнів, що стає запорукою їх самостійної діяльності й сприяє самореалізації обдарованої дитини в обраних нею видах діяльності.

Доведено, що базовими принципами інтегративного підходу є принципи науковості; оптимізації (розробка інноваційної системи оптимальних умов розвитку учнів); індивідуалізації; диференціації; свободи вибору освітніх послуг, стейкхолдер-участі, наставництва; перспективності; безперервності; відкритості освітньої системи тощо.

Успішність процесу конструювання освітньої моделі на основі інтегративного підходу буде залежати від ефективної взаємодії всіх зацікавлених у цьому процесі суб'єктів – ключових стейкхолдерів. Наявність ефективного стейкхолдер-менеджменту на основі «Stakeholder analysis» дозволяє закладу освіти оптимізувати витрати, підвищити рівень репутації та конкурентоспроможності, здійснювати освітню діяльність відповідно до потреб обдарованих учнів та інших соціальних суб'єктів, зацікавлених у їхньому успіху, сприяти розвитку та самореалізації обдарованих учнів.

ВИСНОВКИ

На підставі вирішення наукового завдання в результаті досягнення мети дослідження отримано такі результати.

Проведений аналіз теоретичних підходів до розгляду феномена обдарованості показав, що на загальному рівні теоретичного осмислення вона позиціонується як позитивна девіація та соціально сконструйований феномен. Аналіз переваг та недоліків підходів до трактування сутності обдарованості, таких, як факторний, віковий, динамічний, адаптаційний, соціокультурний та

інших, дозволив зробити висновок, що найбільший потенціал для дослідження самореалізації обдарованих учнів має динамічний та факторний підходи, які дозволяють акцентувати увагу на сутнісних характеристиках обдарованої особистості, динаміці їхнього розвитку та чинниках впливу на них.

У результаті використання факторного підходу для дослідження процесу самореалізації обдарованих учнів чинники впливу на нього угруповано наступним чином: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносуспільні. Застосування динамічного підходу дозволило вдосконалити модель супроводу обдарованих учнів з використанням потенціалу освіти.

Розгляд концептуальних уявлень щодо обдарованості продемонстрував, що їх стрижнем є розуміння обдарованості як індивідуальної сукупності спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) і особистісних (позитивна «Я»-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня, що є вищим умовно «середнього», завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній області діяльності.

На основі аналізу ключових моделей обдарованості визначено такі її елементи, які мають принципове значення для самореалізації особистості як процесу втілення в життя свого індивідуального потенціалу: індивідуальні, середовищні та суспільні. Доведено, що самореалізація обдарованої особистості стає можливою за умов ефективної взаємодії всіх трьох рівнів.

Портретування обдарованих учнів як соціальної спільноти здійснено через два ракурси: соціальні уявлення про обдарованість та обдарованих учнів і конкретні характеристики обдарованих учнів у сучасному суспільстві.

Дослідження довели, що феномен обдарованого учня не є чітко сконструйованим у свідомості соціальних суб'єктів України. Виявлено, що у визначенні провідних ознак, характеристик обдарованих учнів у суспільній свідомості переважає результативний компонент.

Узагальнення результатів досліджень, які дозволяють ідентифікувати обдарованих учнів та надають опис їхніх основних характеристик дозволило здійснити їх соціологічну інтерпретацію за трьома основними параметрами: соціокультурним, інтелектуально-розумовим, психологічним. Компаративний аналіз показав, що обдаровані учні відрізняються такими характеристиками, як підвищений рівень значущості власної самореалізації, свободи та незалежності.

Визначено, що обдаровані учні мають сукупність проблемних зон своєї самореалізації, які угруповано наступним чином: психологічно-особистісні, комунікативні, проблеми соціальної взаємодії та проблеми стану соціального середовища.

Узагальнення особливостей впливу різнорівневих чинників на самореалізацію обдарованих учнів дозволило нам запропонувати типологію ризиків цього процесу. До таких ризиків віднесено, по-перше, суспільні ризики, по-друге, ризики школи, по-третє, ризики сім'ї, по-четверте, індивідуальні ризики.

Показано, що ризики, проблемні зони та особливості факторної детермінації формують різні стратегії самореалізації обдарованих учнів. Серед них: «стратегія досягнень», «стратегія суспільного визнання», «стратегія матеріальної забезпеченості» та «еміграційна стратегія».

Значний потенціал у вирішенні проблем самореалізації обдарованих учнів містить система освіти. Узагальнення досвіду роботи з обдарованими учнями за кордоном та в Україні дозволило зробити висновок, що така діяльність здійснюється у двох напрямках: дослідницько-моделювальному та практико-орієнтованому. Виявлено, що за кордоном ця робота поєднує формально-організаційні та змістовні аспекти, які співвідносяться із особливостями обдарованих учнів та загальними інтересами суспільства. У країнах пострадянського простору обдарованість учнів виявляється й оцінюється переважно через результативний компонент.

Враховуючи вітчизняний досвід та досвід інших країн, а також результати проведених досліджень, запропоновано в процесі оптимізації супроводу обдарованих учнів як концептуальну основу використовувати інтегративний підхід, завдяки чому можна створити цілісну систему підтримки обдарованої молоді в Україні. Ця система, перш за все, повинна включати чітку законодавчу та науково-методичну базу, підготовку навчальних закладів до роботи з обдарованими учнями та студентами, ресурсне забезпечення, суспільне визнання та матеріальне заохочення обдарованої молоді та її наставників тощо. Особливе значення має проектування освітнього середовища з використанням потенціалу стейкхолдер-аналізу, що дає можливість урахувати інтереси всіх суб'єктів цього процесу на основі їх поетапної залученості до наступних елементів супроводу: комплексна діагностика, моніторинг та інформування, консультування, проектування індивідуально орієнтованих програм, первинна допомога в розв'язанні проблем і профорієнтації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Розділи у монографіях:

1. Еременко Ю. Творческая одаренность личности как позитивная девиация. *Смыслжизненные ориентиры современного образования: на пересечении философской и социологической мысли* : [монографія] / под. ред. Е. А. Подольской. Харьков : Изд-во НУА, 2018. С. 254–267.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Еременко Ю. В. Социально-психологическое сопровождение одаренного ученика. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*. Харків, 2015. Т. 21. С. 221–226.

3. Еременко Ю. В., Подольська Є. А. Соціально-психологічна дезадаптація обдарованих дітей як фактор девіантної поведінки. *Вісн. Харків.*

нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків, 2016. Вип. 37. С. 255–259. (здобувачем Єременко Ю. В. здійснено аналіз феномена соціально-психологічної дезадаптації обдарованих учнів).

4. Єременко Ю. В. Обдаровані учні як ресурс розвитку сучасного суспільства (на прикладі Харківського регіону). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 78. С. 95–99.

Стаття у науковому виданні України, що входить до наукометричних баз:

5. Єременко Ю. Обдарована молодь: феномен крізь призму соціології. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*. 2017. № 1. С. 54–63. (міжнародна база Copernicus).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, що входять до наукометричних баз:

6. Yeremenko Y.V. Theoretical approaches to the phenomenon of giftedness: historical and sociological analysis. *Virtus: Scientific Journal*. June №25, 2018. P. 177–180 (*Scientific Indexing Services (SIS) (USA), Citefactor (USA), International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)*)

7. Єременко Ю. В. Творчески одаренные ученики как категория девиантного риска: социологический анализ. *Изв. Юго-Зап. гос. ун-та. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент*. 2017. № 3. С. 219–227 (РИНЦ)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Єременко Ю. В. Основные этапы, задачи развития одаренных детей: модернизационный дискурс. *Приоритеты развития современного образования: теория, методология, практика* : материалы междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 17–18 февр. 2014 г. : [в 2 ч.] / М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины, Ин-т высшего образования НАПН Украины, Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др. ; редкол.: В. И. Астахова (гл. ред) и др.]. Харьков : Изд-во НУА, 2014. Ч. 1. С. 227–235.

9. Єременко Ю. В. Одаренность: специфические особенности и пути развития. *Трансформация социальных функций образования в современном мире* : материалы междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 17–18 февраля 2015 г. / Ин-т высшего образования НАПН Украины, Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др. ; редкол.: В. И. Астахова (гл. ред.) и др.]. Харьков, 2015. С. 168–172.

10. Єременко Ю.В. Интеграционный подход к обучению одаренных детей. *Управление качеством обучения в инновационном вузе* : программа и материалы науч.-теорет. конф. молодых ученых, 17–18 апр. 2015 г. / Нар. укр. акад. [и др.]. Харьков, 2015. С. 29–32.

11. Єременко Ю. В. Особенности кадрового обеспечения в работе с одаренными учащимися. *Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы* : материалы междунар. науч.-практ. конф.,

17–18 февр. 2016 г. / Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др.]. Харьков, 2016. С. 108–111.

12. Еременко Ю. В. Социально-педагогическое сопровождение и стратегия обучения одаренных учащихся. *Подготовка научно-педагогических кадров для высшей школы: состояние проблемы, перспективы* : программа и материалы науч.-теорет. конф. молодых ученых, 16 апр. 2016 г. / Нар. укр. акад. [др.]. Харьков, 2016. С. 24–27.

13. Еременко Ю. В. Образование как среда развития творческого потенциала и социализации одаренных детей. *Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования* : материалы XVIII междунар. конф. памяти проф. Л.Н. Когана / УрФУ. Екатеринбург, 2016. С. 1384-1394.

14. Еременко Ю. В. Стейкхолдер-менеджмент как инструмент развития одаренных школьников. *Взаимодействие образовательных учреждений со стейкхолдерами: веление времени* : материалы XV междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 16 февр. 2017 г. / Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др.]. Харьков, 2017. С. 108–111.

15. Єременко Ю. Роль освітнього середовища у розвитку обдарованості. *Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання* : тези доп. та виступів учасників III конгр. Соціол. асоц. України, Харків, 12–13 жовт. 2017 р. / Соціол. асоц. України, Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2017. С. 367–369.

16. Єременко Ю. Соціальна дезадаптація обдарованих учнів як фактор девіантного ризику. *Образовательные риски: суть и подходы к решению* : материалы ежегод. XVI Междунар. науч.-практ. конф., [Харьков], 15 февр. 2018 г. / Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др.]. – Харьков, 2018. С. 114–116.

17. Єременко Ю. В. Зарубіжний досвід роботи з розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів. *Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень* : Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 6–7 липня 2018 року). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2018. С. 27–33.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

18. Еременко Ю. В. Понятие «одаренность»: проблемы интерпретации, восприятия, социальной поддержки. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*. Харків, 2016. Т. 22. С. 321–329.

19. Єременко Ю. В., Подольська Є. А. Обдарованість як наукове поняття та соціально-психологічний феномен. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. Харків, 2016. Вип. 36. С. 103–107. (здобувачем Єременко Ю. В. здійснено систематизацію змістовних аспектів трактування обдарованості особистості).

20 Єременко Ю. В. Сутність інтегративного підходу до освіти обдарованих дітей. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*. Харків, 2017. Т. 23. С. 97–105.

АНОТАЦІЯ

Єременко Ю. В. Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні чинники та ризики. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2018.

У роботі розглянуто основні теоретичні та методологічні підходи до дослідження обдарованості, окреслено їх можливості та обмеження. Здійснено аналіз сутності обдарованості та її видів. На основі опрацювання моделей обдарованості визначено її елементи, що мають принципове значення для самореалізації особистості як процесу втілення у життя свого індивідуального потенціалу.

Розглянуто три групи характеристик обдарованих учнів: соціокультурні, інтелектуально-розумові та психологічні.

На основі аналізу різних підходів до факторної детермінації обдарованості виокремлено чотири групи чинників самореалізації обдарованих учнів. Здійснено систематизацію проблемних зон даного процесу та запропоновано типологію його ризиків.

Розглянуто зарубіжний і вітчизняний досвід роботи з обдарованими дітьми та на основі розкриття потенціалу стейкхолдер-менеджменту удосконалено програмні основи супроводу обдарованих учнів.

Ключові слова: обдаровані учні; самореалізація обдарованих учнів; чинники самореалізації; ризики самореалізації.

АННОТАЦИЯ

Єременко Ю.В. Самореализация одаренных учащихся в современной Украине: основные факторы и риски. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»; Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2018.

В работе рассмотрены основные теоретические и методологические подходы к исследованию одаренности, определены их возможности и ограничения.

Проведен анализ сущности одаренности и ее видов. На основе

проработки моделей одаренности определены ее элементы, имеющие принципиальное значение для самореализации личности как процесса воплощения в жизнь своего индивидуального потенциала.

Рассмотрены три группы характеристик одаренных учеников: социокультурные, интеллектуально-мыслительные и психологические.

На основе анализа различных подходов к факторной детерминации одаренности выделены четыре группы факторов самореализации одаренных учеников. Осуществлена систематизация проблемных зон этого процесса и предложена типология его рисков.

Рассмотрен зарубежный и отечественный опыт работы с одаренными детьми и на основе раскрытия потенциала стейкхолдер-менеджмента усовершенствованы программные основы сопровождения одаренных учеников.

Ключевые слова: одаренные учащиеся; самореализация одаренных учащихся; факторы самореализации; риски самореализации.

SUMMARY

Yuliya V. Eremenko. Self-realization of the gifted pupils in modern Ukraine: main factors and risks. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis of a Candidate Degree in Sociology: Specialty 22.00.04 – Special and Branch sociologies. – Kharkiv University of Humanities “People's Ukrainian Academy”; V. N. Karazin Kharkiv National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The main theoretical and methodological approaches to the study of giftedness are regarded in the research, their analysis is carried out.

It is suggested to use the theoretical and methodological positions of analysis of giftedness on two levels: the first level is the theoretical approaches that allow to position giftedness in society, the second one is those that expose the essential features of this phenomenon.

The analysis of various definitions of giftedness led to the conclusion that giftedness represents the integration of abilities, social and personal preconditions, that allows to achieve higher results (higher of conditionally «average») in a certain area of activity.

The analysis of the key models of giftedness is done in the research.

It is suggested to use three groups of characteristics to portray gifted students. The first group is social characteristics. The second group of characteristics is intellectually mental. The third group of characteristics is psychological. The analysis of these groups of characteristics has shown that all these features of gifted pupils are manifested differently and can encounter specific obstacles in the way of their development depending on individual characteristics and their environment.

The generalization of the results of own researches and studies of a wide range of domestic and foreign scholars allowed us to group the problem areas of self-realization of gifted pupils. These include: the state of the social environment, problems of social interaction, communicative and psychological-personal. It is

shown that social expectations play a special role in the self-realization of gifted students and overcoming / non-overcoming their identified problem areas.

Considering different approaches to the analysis of factor determination of giftedness (genetic, functional, adaptive, and probabilistic) and on the basis of empirical data analysis, four key groups of factors of self-realization of gifted pupils are singled out: general public factors; personal factors; the immediate environment; the educational local environment; cultural and educational macro environment.

The generalization of the different aspects of self-realization of gifted pupils allowed us to propose a typology of the risks of this process. These risks include social risks, school risks, family risks and individual risks.

The analysis of working experience in Ukraine and other countries on working with gifted children has demonstrated the presence of two main areas of such work: research-modeling and practical-oriented.

On the basis of the analysis of the characteristics of gifted pupils, the factor determination of their self-realization and the risks of this process, a program of support for gifted pupils that includes normative and scientific-methodological basis, training of educational institutions for work with gifted pupils, resource support, public recognition of gifted pupils and their material encouragement is proposed. It is shown that the effective solution of the questions of self-realization of gifted pupils is associated with the use of the potential of stakeholder management, which provides for the audit stakeholders through the prism of their interests to the gifted pupils, the opportunities to participate in various stages of integrative approach of their education and others.

Key words: gifted pupils; self-realization of gifted pupils; factors of self-realization of gifted pupils; risks of self-realization of gifted pupils.

Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук, професор
Михайльова Катерина Геннадіївна

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тир. 100 прим. Зам. 023-19
Підписано до друку 6.11.2018. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057)758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ®
ИЗДАТ
ТИПОГРАФІЯ
www.stil-izdat.com